

Мр Зорица МРВАЉЕВИЋ

НЕКЕ ОСОБЕНОСТИ СОЦИО-КУЛТУРНОГ РАЗВОЈА ЦРНЕ ГОРЕ НАКОН БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА

У овом раду анализирају се одређене појаве и процеси на плану трансформације традиционалних понашања Црногораца у модерне форме активности, током мирнодопског периода након Берлинског конгреса. У ствари, анализа се углавном концентрише на сложено и веома актуелно питање трансформације тзв. „јуначког менталитета” у рационалне и реалне форме прилагођавања мирнодопском раду и тадашњим дOMETИМА цивилизованих земаља. Сматрам да је ова тема утолико значајнија што је, у одређеним испољавањима и консеквенцијама, и данас актуелна, проблематична и неопходна као тема научних истраживања.

Дуговјековна борба за опстанак против турских освајача преобратила је црногорску заједницу, практично, у војнички логор, увијек спреман за оружану борбу. У таквој ситуацији духовна надградња развијала се, превасходно, у правцу својеврсне идеологије друштвеног организовања, монолитности и мобилности заједнице. Стваране су темељне норме живота и понашања колективне свијести у братству, племену и црногорској заједници, које су обезбјеђивале психичку и физичку спремност за највеће подвиге у борби против неупоредиво надмоћнијег непријатеља. Јунаштво је издигнуто на пиједестал врхунског надметања и истицања у одважности, спретности, брзини, па и у изгледу. Сваки појединац, да би био оцијењен и поштован, чак и у својој породици, морао се доказати на „јуначкој пољани”. Вође братства, племена и државе биле су изразити примјери јунака, добрих организатора, говорника и сабесједника.

У таквој друштвеној организацији, без већих материјалних могућности, развијала се специфична духовна надградња, народно стваралаштво, у којем доминирају усмене предања и епска гусларска поезија. Усмена предања покушавала су да сачувају најважније догађаје из живота предака, махом њихово јунаштво и прегалаштво. Најчешће се то предање, с кољена на кољено, прилагођавало и допуњавало, сходно ситуацијама и спретности приповједача, иако је било подвргнуто строгом суду јавности. Слично је и по питању епске гусларске поезије.

Сваки иоле талентованији појединац покушавао је да опјева неки јуначки подвиг свога братства и племена, или, пак, неки значајнији догађај из прошлости. Те пјесме пјеване су у кући, на посетијелима, скуповима и зборовима. У њима су доминирали јуначки подвизи, често исказивани стилем громогласних метафора и хипербола, и са првенственим циљем да се изазову код слушаоца емотивни набоји и психичка спремност за слична прегнућа.

Слично прилагођавање у правцу мобилности и монолитности заједнице имали су и религијски обреди, народна вјеровања и народни обичаји. Хришћански канони, који су могли да угрозе „јуначки менталитет” у потпуности се запостављају. Свештеник је морао бити, као и сваки други Црногорац, превасходно јунак. Хришћанство је било у толико добро у колико је супротстављено исламу. Свадбени обичаји имају углавном карактер подстицања стварања здравог и бројног потомства. Свадбена дружина је у форми војничке јединице. Посебно се његује култ здравог мушког дјетета и његово васпитање за храброг борца. Лелекачи и тужбалице на сахранама потенцирају, такође, јунаштво и прегалаштво покојника, као и његових братственика. Духовни живот се употпуњује говорима и бесједама у различитим приликама, специфичним хумором и анегдотама, у којима се такође величају јунаштво и чојство, а исмијавају страх, кукавичлук, неодлучност, неспособност и томе слично.

Када је дошло вријеме јачања ослободилачке борбе и ширења ослобођених подручја, развија се свијест о месијанској улози ослободиоца потлачених хришћана на Балкану. Епски заноси попримају крајње ирационалне митоманије и мистификације на релацији српства, словенства и православља. Томе су увелико допринијели и владари из династије Петровић, нарочито Његош и књаз Никола, дјелимично из убјеђења да тако треба да буде, а дјелимично у жељи да се тим путем наметну као лидери у очекиваној новој великој словенској држави на Балкану. Тај доминантни епски јуначки духовни израз довео је до праве инвазије епског стваралаштва, у којем доминирају немањићке традиције и косовски мит. Они потискују до тада доминантну зетску традицију, поготову традицију династије Црнојевић. Тај својеврсни идеолошки материјал брзо продире у неослобођена подручја и значајно утиче на јачање ослободилачких тежњи, али и на стварање свијести о заједништву. Према процјенама Вука Караџића, више од 80% јуначких епских пјесама, које је он прикупио, створено је у Црној Гори или, пак, од Црногорца који су се населили у другим подручјима Балкана, највише у Србији.

Тај и такав „јуначки менталитет”, развијан кроз вјекове, дошао је у колизију са захтјевима који су се поставили пред малу, међународно признату државу Црну Гору, након Берлинског конгреса 1878. године. Неопходно је било структурирати и развијати нову државу према тада важећим стандардима и цивилизацијским нормама понашања напредних земаља. Емотивни заноси и ирационал-

на понашања „јуначког менталитета” нијесу могли обезбиједити стабилност и убрзани развој црногорске државе. Да би се приступило изградњи модерне инфраструктуре, производње, трговине и другим захтјевима развоја, потребно је имати стручњаке и сасвим другачије поимање живота и рада. То је био велики изазов пред дотадашњим снагама одлучивања у Црној Гори, прије свега пред књазом Николом, који је био и довољно образован и довољно искусан да те изазове и проблеме на релацији традиције и модерног уочи, схвати и прихвати. Као неприкосновени ауторитет, он се нашао у улози да рјешава један од нај-крупнијих социо-културних проблема са којима се суочава једна држава – да мијења дубоко укоријењени вишевијековни менталитет свог народа. Он, назван „дар јунака”, требао је да своје јунаке преобраће у предузимаче, произвођаче, стручњаке различитих професија који једино могу покренути стабилан и убрзан развој државе. Јунаци су морали отићи у историју и музеје, а епске заносе и ирационална понашања требало је потиснути.

Бројна литература, која третира период историје Црне Горе од Берлинског конгреса до Балканских ратова, поготово она која нема за превасходни циљ ангажовање на пропаганди одређене политике, даје обиље података о томе да је Црна Гора у том мирнодопском периоду исказала изузетну способност заједнице да се релативно брзо прилагођава захтјевима модерног развоја и адекватно апсорбује цивилизацијске тековине напредних земаља. У том погледу посебно су интересантни мемоари краља Николе и дугогодишњег министра иностраних послова Црне Горе Гавра Вуковића. Пажљивом анализом тих радова, бројних чињеница и доказа, може се оцијенити да је Црна Гора била кренула путем просперитета, стабилног и убрзаног развоја, који би релативно брзо довео ову малу државу у позицију пуне равноправности са осталим малим државама Европе. Интересантно је уочити да поготово све што је изграђено у том периоду, од инфраструктуре до привредних објеката, и данас исказује своју функционалност и виталност.

Посебно је интересантан и значајан развој међународних односа Црне Горе. Удаје црногорских принцеза на руском двору још више су прошириле и ојачале везе са Русијом; руска помоћ Црној Гори постаје стабилан и значајан извор финансијских средстава у развоју културних и образовних институција, војске и државног живота уопште. Удаја принцезе Јелене за италијанског престолонаследника и убрзо краља Виктора Емануела, отворила је широко врата за плодносну и обострано корисну културну и привредну сарадњу; италијански капитал исказује значајно интересовање за инвестирање у Црној Гори. Најзад, удаја принцезе Ане за Франциса Јосифа Батемберга из познате Хесенске династије и женидба престолонаследника Данила аустријском принцемом Јутом Мекленбург Стрелиц учврстиле су црногорске односе са великим царевинама Аустро-Угарском и Њемачком, па Великом Британијом. То су биле драгоцјене везе и

изванредне могућности за једну малу европску државу, која је требало да из основа мијења свој патријархални и војнички начин живота и апсорбује цивилизацијске норме понашања и развоја.

Насупрот томе, удаја принцезе Зорке за принца Петра Карађорђевића доноси бројне неприлике, које ће изазвати изразите негативне посљедице за династију Петровића, па и црногорску државу. Дужи боравак Петра Карађорђевића на Цетињу изазвао је значајно заоштравање односа између Црне Горе и Србије, па и подозрење и незадовољство великих сила. У самој Црној Гори поново се подгријавају заноси о великој држави, па и битне особености „јуначког менталитета”, који су могли подстаћи и самог књаза Николу да се поново ослони на јунаштво Црногораца и запостави модерно структурирање државе. То ће се и догодити након 1903. године, када Петар Карађорђевић успијева да дође на српски пријесто, предузимајући крајње бескрупулозну кампању против књаза Николе и династије Петровић. Бумеранг великосрпства погађа књаза Николу до те мјере да он увелико губи до тада изванредне државничке квалитете и оријентише се на крајње ирационалне и емотивне покушаје очувања својих позиција. О томе веома документовано и аргументовано пише Гавро Вуковић у својим мемоарима. Но, то није предмет моје анализе.

Овдје није потребно детаљније улазити у развој Црне Горе у мирнодопском периоду, након Берлинског конгреса. Довољно је потенцирати рационалност и реалност тог развоја, сходно околностима и могућностима. Улагани су максимални напори на развоју образовања, културе и информисања. Отворене су бројне основне и средње школе, здравствене установе, културне институције, дневне и периодичне публикације. Изграђено је, релативно брзо, доста добрих путева, затим мостова, поштански и телеграфски саобраћај, према стандардима тада развијених земаља. Трговина је добила снажан замах, а са њом и први зачеци банкарства. Црна Гора постаје интересантна туристичка дестинација. Страни капитал је исказивао све веће интересовање, па је дошло и до првих индустријских предузећа за производњу и прераду дувана, уља, дрвета, пива. Предузимани су истраживачки радови за експлоатацију руда, изградњу хидроенергетских објеката, и томе слично.

Што је најважније, друштво живот се мијења, без значајнијих конфликта, у правцу апсорбовања модерних, цивилизацијских норми понашања и активности. Присутан је све изражајнији респект образованих људи и стручњака за различите области живота. Дојучерањи јунаци и борци преобраћају се у способне предузимаче и културне прегаоце. Божо Петровић као дипломата, Машо Врбица као предузимач, Марко Миљанов као књижевник, нијесу часни изузеци, већ узорни примјери новог времена и нових стремљења, који оријентишу бројне друге Црногорце да у том правцу траже своју даљу афирмацију. Мијења се однос и према жени, у правцу веће равноправности. Дјевојачки институт на Цети-

њу постаје респектована образовна институција, а у основним школама широм земље женска дјеца су све бројнија.

У том правцу трансформације црногорског друштва доминантну улогу има књаз Никола, са својом породицом. Модернизација дворског живота, потенцирана све интензивнијом везом са европским дворовима, значајном финансијском и другом помоћи, итд. неминовно је морала значити и утицати на понашање и амбиције прво блиских доглавника и њихових породица, а, затим, и на остало становништво. Црногорски двор поприма све више манире европског аристократског понашања. Све више се говори француским језиком, тада главним свјетских језиком. Кћерке књазе Николе стекле су највише образовања у чувеном царском институту Смољни и након удаје одржавају интензивне везе са својом земљом. Књаз Никола улаже изразите напоре у правцу културног и уопште друштвеног развоја земље. Иако су раскораци између жеља и могућности огромни, уочава се брзи пораст стандарда становништва, поготову њихова тежња да повећају свој иметак и да га рационално распоређују.

Ипак, неке од традиционалних норми понашања и „јуначког менталитета” теже се мијењају од других, нарочито када руководће снаге, на челу са књазом Николом, у томе не дају адекватан примјер. То је посебно изражено у домену истицања и традиционалног схватања достојанства. Илустративан је примјер однос према црногорској свечаној ношњи. Током дуговјековне борбе за опстанак, црногорска свечана ношња, која је првобитно била ношња на двору Црнојевића, постала је један од значајних елемената важности и улоге појединца у братству, племену, па и свеукупној борби за слободу и независност. Улагани су огромни напори да се посједује што већи број хаљетака ове тако скупочијене ношње. Немаштина и велика оскудица довеле су и до формирања њеног сурогата – црногорске сукнене ношње, али је, ипак, посједовање свечане ношње био и остао врхунски циљ одијевања. То је постало нарочито изразито у вријеме владике Петра I и Петра II, када су и сами владари потенцирали значај таквог облачења. Међутим, процес модернизације Црне Горе након Берлинског конгреса довео је и овај сегмент традиције у питање. Књаз Никола, штавише, покушава у неколико наврата да забрани ово крајње ирационално трошење драгоцених средстава. Доноси се неколико уредби о забрани ношења свечане ношње, али оне само дјелимично успијевају. Утисак је, ипак, да ове мјере у модернизовању облачења Црногораца нијесу успијевале више из разлога што је књаз Никола задржао ову ношњу – и за себе и за један број својих доглавника – а што је, аутоматски, морало имати одраза и на понашање осталих.

Ипак, генерално, за релативно кратко вријеме, трансформација „јуначког менталитета” у модерне форме рада и стваралаштва биле су тако изражене, да су јасно доказивале могућност црногорске заједнице у стварању битних предуслова за обезбјеђивање стабилности и убрзаног развоја. Италијански историчар

Аморсо Пиетро, у својој књизи „Il Montenegro e la Guerra Mondiale”, процјењује, поред осталог, да је Црна Гора дипломатским средствима могла готово безболно рјешавати своје битне проблеме развоја, па чак и ширења државе на рачун већ оронеле турске царевине. Ту, прије свега, мисли на Скадар и ријеку Бојану, објашњавајући да је католичко становништво тог подручја било велико расположено за припајање Црној Гори. Један од илустративних доказа респекта Црне Горе од стране великих сила могла би бити и тако велељепна здања подигнута за амбасаде, у пријестоници Црне Горе, која доказују дугорочне оријентације тих држава да се Црном Гором развијају обострано корисне односе.

Неминовно, поставља се веома сложено питање – зашто се књаз Никола и друге снаге одлучивања у Црној Гори, у таквој повољној ситуацији, поново окрећу ратничком расположењу и оживљавању „јуначког менталитета”. Никола Шкерковић и Димитрије Вујовић, као и други историчари, слажу се у оцјени да су крајње агресивна кампања Петра Карађорђевића и његовог агилног предсједника владе Николе Пашића против династије Петровић, као и значајан пораст тежњи народа у Црној Гори за уједињење са Србијом, превасходно утицали на књазу Николу и његове доглавнике, да се поново окрену јунаштву и непредвидљивим околностима и тим путем поврате веома уздрмане позиције лидерства. У вријеме анексије Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске Црна Гора исказује буран револт, за разлику од Србије која доста мирно прихвата чињенично стање. Књаз Никола, такође, постаје главни организатор припрема за балкански рат, иако ће након тога доћи у још подређенији положај, па чак и размишљати како часно да напусти пријесто. Но, то су друге теме за које себе не сматрам компетентном.

Искуства из мирнодопског периода након Берлинског конгреса остају као драгоценост свједочанство о способностима Црногораца да се релативно брзо прилагођавају цивилизацијским донетима понашања и рада. То ће се поново исказати у развоју Црне Горе након Другог свјетског рата, када она поново стиже одређена државна својства, као република Социјалистичке Југославије. Иако поново оптерећена новом утопијом, ипак, релативно стабилан и дужи период мира, омогућио је да се у Црној Гори искаже спремност и способност заједнице за адекватно структурирање и развој. Појавили су се изванредни стручњаци у готово свим сферама друштвеног живота, од модерних пољопривредних произвођача и фабричких радника, инжињера, љекара, педагога, инструктора, итд., до бројних књижевника, умјетника и научника. На жалост, комунистичка идеологија, иако велељепна у својим идејама и жељама, није дозволила размах слободе и демократије, приватности и конкуренције, као и других постулата савременог прогреса, који би омогућили трајно и свестрано укључивање у развијени свијет. То је морало, коначно, довести и до дубоке друштвене кризе и подивљалих страсти национализма, које су избациле у први план одређене потиснуте

страсти „јуначког менталитета”, преобраћајући их у погубну и вулагарну хистерију агресивног понашања. Остаје нада да ћемо, у освит XXI вијека, коначно смоћи снаге и разума да своје јунаштво смјестимо у славну историју борбе за опстанак, као што су то учиниле, већ поодавно, неке друге данас високо развијене земље, и да концентришемо своје могућности и напоре на модерни развој изванредних природних и људских потенцијала којима располажемо.

ЛИТЕРАТУРА

- Војвода Гавро Вуковић, *Мемоари*, Обод-Цетиње, Побједа-Титоград, 1985.
- Краљ Никола, *Мемоари*, Цетиње-Титоград, 1988.
- Др Димитрије Димо Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије*, Титоград, 1962.
- Никола П. Шкеровић, *Црна Гора на освијку XX вијека*, Београд, 1964.
- Amorso Pietro, *Il Montenegro e la Guerra mondiale*, Napoli 1919.
- Зорица Мрваљевић, *Црногорска народна ношња*, студија припремљена за штампу.

Zorica MRVALJEVIĆ, M.Sc.,

SOME FEATURES OF SOCIO-CULTURAL DEVELOPMENT OF MONTENEGRO AFTER THE CONGRESS OF BERLIN

Résumé

This work is designed to analyse certain occurrences and processes of transformation of traditional Montenegrin manners of behaving into modern forms of conduct during the peaceful period, which took place after the Congress of Berlin. It concentrates primarily on an exceptionally complex issue of transformation of the so called “heroic mentality” into rational and realistic forms of conduct adapted to the new circumstances of peaceful period and new civilisational outreaches of that time.

To be able to pursue seriously with the programmes of development, needed were men of knowledge and, first of all, a different perception of living and working. Quite a challenge it was for the then actual decision makers, King Nicholas in first place, who was educated and experienced enough to observe, to grasp the idea of and accept the challenges and problems of the traditional and new. Being a revered personality and authority, he was in the position to solve one of the most difficult socio-cultural problems a state may be confronted to, to change the deeply rooted, centuries old mentality of his people. It was he, called “a tsar of warriors”, who was tempted to transform his heroic compatriots into entrepreneurs, manufacturers, experts in different fields who were to ini-

tiate and hasten the development of their state. Heroism was to be put aside, driven into history and museums, and epic enthusiasm and irrational manners of behaving pushed into the background. Social life took to be changed slowly, without larger disturbances and conflicts, toward absorbing modern civilisational values of conduct and activities. New attitudes toward women were being adopted, with the indications of a more equitable treatment. The Girls School in Cetinje was established and became a respectable didactic institution, while the number of female children in primary schools all over the country suddenly increased.

Experience from the time of peace after the Congress of Berlin, was to remain as a precious proof of how open Montenegrins were to the influences and effects of new civilisational norms of conduct and work.